

รัชกาลที่ ๔

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๑๑

H.M. King Mongkut (Rama IV)

1851 - 1868

พระราชลัญจกรสำหรับแผ่นดินและประจำ พระองค์รัชกาลที่ ๔

พระราชลัญจกรประจำพระองค์รัชกาลที่ ๔ เป็นรูปวงกลมรี ลายกลางเป็นรูปพระมหากษัตริย์มงกุฎ เป็นพระราชลัญจกรลักษณะของพระบรมนามาภิไธยว่า “มงกุฎ” ซึ่งเป็นสิริมงคลสำคัญของพระมหากษัตริย์ อยู่ในเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ มีฉัตรบริวารตั้ง ขนาบข้างที่ริมขอบทั้ง ๒ ข้าง มีพานทองสองชั้นวาง พระแว่นสุริยกานต์ หรือเพชรข้างหนึ่ง วางสมุดตำรา ข้างหนึ่ง พระแว่นสุริยกานต์หรือเพชรมาจากฉายา เมื่อทรงผนวชว่า “วชิรญาณ” ส่วนสมุดตำรามาจก เหตุที่ได้ทรงศึกษาเชี่ยวชาญในทางอักษรศาสตร์ และ ดาราศาสตร์

แท่นประทับพระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๔

พระพุทธรูปประจำพระชนมวาร

พระพุทธรูปประจำพระชนมวารพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ เป็นพระพุทธรูปประทับนั่ง แบบวิราสนะ แสดงชยานะมูทรา พระหัตถ์ขวาซ้อนเหนือ พระหัตถ์ซ้ายวางหงายบนพระเพลา พระพุทธรูปมี พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระนลาฏแคบ มีอุณาโลม บริเวณกึ่งกลางพระนลาฏ พระขนงโก่ง พระเนตร เรียวเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เรียว พระกรรณยาว พระเศียรประกอบด้วยขมวดพระเกศา เป็นก้นหอยขนาดเล็ก โดยมีเกตุมาลาหนุนเพียง เล็กน้อยอยู่เหนือพระเศียร เหนือเกตุมาลามีรัศมีรูป เปลวไฟประดับเป็นยอด องค์พระพุทธรูปครอง อุตราชงศ์เรียบไม่มีริ้ว มีขอบสองชั้นห่มเฉียงเปิด พระอังสาขวา มีสังฆาฏิขนาดใหญ่ขอบสองชั้นเรียบพาด บนพระอังสาซ้ายยาวจรดพระนาคี อันตรวาสกที่ทรง เรียบปราศจากริ้วเช่นเดียวกัน กับทั้งปรากฏขอบ สองชั้นเช่นเดียวกับอุตราชงศ์และสังฆาฏิ

พระพุทธรูปประทับนั่งบนปัทมาสน์อัน ประกอบด้วยกลีบบัวหงายคล้ายบัวพันยักษ์ซ้อนกัน สามชั้น โดยมีเกสรบัวประดับอยู่เบื้องบน ปัทมาสน์นี้ ซ้อนอยู่เหนือฐานแข็งสิงห์ เบื้องล่างพระพุทธรูปมีฉัตร ลายฉลุทอง ๕ ชั้นกางกั้นอยู่เหนือพระเศียร

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นตามธรรมเนียมประเพณีโบราณที่ว่า ในราชธานีจะต้องมีวัดสำคัญประจำ ๓ วัด คือ วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ และวัดราชประดิฐาน

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร เดิมพื้นที่บริเวณนี้เป็นโรงเรือนที่อยู่อาศัยของข้าราชการ รัชกาลที่ ๔ ทรงขอซื้อที่เพื่อสร้างวัด ธรรมยุติกนิกาย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๗ เพื่อสำหรับเจ้านาย ข้าราชการฝ่ายหน้า-ในได้บำเพ็ญกุศลสะตวงขึ้น เพราะใกล้พระบรมมหาราชวัง ในพระวิหารหลวง มีจิตรกรรมฝาผนังเกี่ยวกับพระราชพิธี ๑๒ เดือน ที่รัชกาลที่ ๕ โปรดให้วาดไว้ มีสถาปัตยกรรมที่

น่าชม เช่น ปาสาณเจดีย์, ปราสาทขอม, หอพระจอม, หอไตร ฯลฯ และเพราะด้วยธรรมยุติกนิกายนั้น เคารงครัดในพระธรรมวินัยมาก เขตสังฆาวาสนั้น จึงห้ามสตรีผ่านเข้า-ออกมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ จนถึงปัจจุบัน

พระราชประวัติ

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๘ แห่งบรมราชจักรีวงศ์ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ และสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี เสด็จพระบรมราชสมภพเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๓๔๗ ณ พระราชวังเดิม เมืองธนบุรี มีสมเด็จพระเชษฐาและสมเด็จพระอนุชาร่วมสมเด็จพระบรมราชชนนี ๒ พระองค์ คือ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี ฉายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๓

๑. สมเด็จพระเจ้าฟ้าชาย สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ

๒. พระบาทสมเด็จพระปวงเรนทราเมศวร์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มศึกษาอักษรสมัยตั้งแต่เสด็จประทับที่พระราชวังเดิม ในสำนักสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และสำนักสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน) วัดโมลีโลกยาราม เมื่อสมเด็จพระบรมชนกนาถเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ พระองค์ได้เสด็จเข้าประทับในพระบรมมหาราชวัง พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชชนนี เมื่อพุทธศักราช ๒๓๕๕ พระชนมายุ ๙ พรรษา สมเด็จพระบรมชนกนาถทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีลงทรงเฉลิมพระนามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า “สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎสมมติวงศ์ พงศ์อิศวรภษัตรีย์ ชาติดิยราชกุมาร” ต่อมาเมื่อพระชนมายุได้ ๑๒ พรรษา ทรงได้รับมอบหมายให้คุมกองทัพละ

เสด็จอาหารออกไปรับครอบครัวมอญที่เมืองกาญจนบุรี มีสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี พระปิตุลาตามเสด็จด้วย

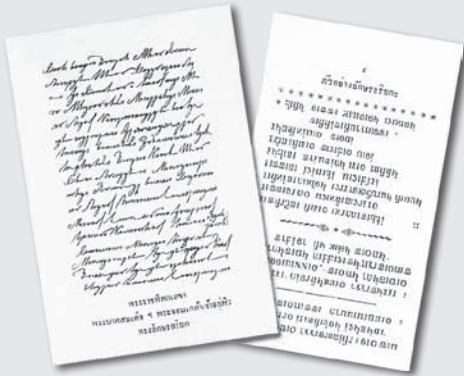
พุทธศักราช ๒๓๕๙ พระชนมายุ ๑๓ พรรษา สมเด็จพระบรมชนกนาถโปรดให้มีพระราชพิธีโสกันต์ครั้งใหญ่ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท และเมื่อพระชนมายุ ๑๔ พรรษา ทรงผนวชเป็นสามเณร ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นพระอุปัชฌาย์ แล้วประทับจำพรรษา ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ทรงบรรพชาอยู่ ๗ เดือน จึงทรงลาผนวช หลังจากนั้นเสด็จประทับ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทรงศึกษาวิชาความรู้ต่าง ๆ ตามราชประเพณีสำหรับพระราชกุมาร เช่น การฝึกหัดอาวุธ และวิชาคหศาสตร์ สมเด็จพระบรมชนกนาถโปรดให้บัญชาการกรมมหาดเล็ก

พุทธศักราช ๒๓๖๗ พระชนมายุครบ ๒๑ พรรษา ทรงผนวช ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระนามฉายาในขณะทรงผนวชคือ “วชิรญาโณ” เสด็จไปประทับแรมที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ๓ วัน แล้วเสด็จขึ้นไปจำพรรษา ณ วัดสมอราย (วัดราชาธิวาสวิหาร) ได้ ๑๕ วัน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคตโดยมิได้ทรงมอบราชสมบัติแก่เจ้านายพระองค์ใด พระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ประชุมปรึกษากันแล้ว ได้อัญเชิญพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ พระเชษฐาต่างพระมารดาขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ด้วยทรงเจริญพระชนมายุกว่า ๑๗ พรรษา และทรงมีประสพการณ์มากทั้งด้านการค้า การสงคราม และการปกครอง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผนวชอยู่ตลอดรัชกาลที่ ๓ เป็นเวลา ๒๗ ปี แรกเสด็จจำพรรษา ณ วัดสมอราย ทรงศึกษาอบรมวิปัสสนาธุระ ต่อมาทรงย้ายกลับมาจำพรรษา ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ทรงศึกษาภาษาบาลี

จารึกสุโขทัยหลักที่ ๑

พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงภาษาบาลีด้วยอักษรอริยเก

พระปริยัติธรรม ทรงสอบได้เปรียญ ๕ ประโยค และเชี่ยวชาญรอบรู้พระไตรปิฎกอย่างแตกฉาน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งแม่กองสนามหลวง ตรวจสอบภาษาบาลี และพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะในพุทธศักราช ๒๓๗๒ ต่อมาทรงย้ายมาประทับ ณ วัดสมอราย อีกครั้งหนึ่ง ทรงปฏิบัติพระองค์เป็นผู้นำในการชำระวัตรปฏิบัติของสงฆ์ให้เคร่งครัดต่อพระธรรมวินัยยิ่งขึ้น มีภิกษุสามเณรเลื่อมใสปฏิบัติตามเป็นอันมาก ได้รวมตัวจัดตั้งเป็นพระสงฆ์คณะใหม่เรียกคณะธรรมยุตหรือธรรมยุติกนิกาย

ส่วนพระสงฆ์ในนิกายเดิม คือนิกายเถรวาท ก็ปรับปรุงวัตรปฏิบัติให้เคร่งครัดเช่นกัน ยังผลให้การพระศาสนาเจริญรุดหน้าขึ้น

พุทธศักราช ๒๓๗๙ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอาราธนาให้เสด็จมาเป็นเจ้าอาวาสครองวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเป็นพระอารามแห่งใหม่ที่เพิ่งสร้างเสร็จ ขณะมีพระชนมายุ ๓๒ พรรษา และทรงผนวชได้ ๑๒ พรรษาแล้ว พระองค์ทรงจัดระเบียบการคณะสงฆ์ การปกครองวัด ตลอดจนอบรมฝ่ายฆราวาสที่เข้าวัด ระเบียบที่สำคัญทั้งหลายเหล่านี้ได้ยึดถือปฏิบัติสืบมาจนปัจจุบัน ทรงเป็นที่ยอมรับนับถือของบุคคลทั่วไปในพระปรีชาญาณ

๑. ทรงตั้งโรงเรียนสอนภาษาบาลีขึ้นที่วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงส่งสมณทูตไปยังเมืองแคนต์ในเกาะลังกา เพื่อศึกษาพระธรรมวินัยและนำมาประพฤติปฏิบัติ และเผยแพร่ให้เจริญรุ่งเรืองในบ้านเมือง

๒. ทรงคิดตัวอักษรอริยเกทั้งแบบตัวพิมพ์และตัวเขียนไทย ใช้พิมพ์ตำราภาษาบาลี

๓. ทรงตั้งโรงพิมพ์ของคนไทยขึ้นเป็นแห่งแรกที่วัดบวรนิเวศวิหาร และโปรดให้ตีพิมพ์หนังสือทางพระพุทธศาสนาขึ้นหลายเล่ม เช่น หนังสือพระปาติโมกข์ หนังสือสวดมนต์

๔. ทรงริเริ่มการเทศนาเป็นภาษาไทยแทนการยกคาถาภาษาบาลีมากกว่าก่อนอธิบายความ

ขณะทรงผนวช มหาอำนาจตะวันตกกำลังขยายอิทธิพลเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทรงตระหนักถึงความจำเป็นในการคบค้าสมาคมกับชาวตะวันตกและการเรียนภาษาต่างประเทศ จึงทรงศึกษาภาษาละตินกับสังฆราชปาลเลอกัวซ์ และภาษาอังกฤษจากหมอสอนศาสนา ดร.แดน บีช บรัดเลย์ ดร.เรโนลด์ เฮาส์ และมิสเตอร์เจสซี แคลสเวล เป็นผลให้ทรงศึกษาวิทยาการความก้าวหน้าของตะวันตกหลายแขนง อาทิ วิชาภูมิศาสตร์ คณิตศาสตร์ และดาราศาสตร์ จนทรงสามารถรู้เท่าทัน

ความคิดอ่าน ตลอดจนความผันแปรของสถานการณ์โลกในขณะนั้นได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นการที่ได้เสด็จจุดดงค์จาริกไปบูชาปูชนียสถานตามหัวเมืองต่าง ๆ เช่น พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม ทำให้ทอดพระเนตรเห็นสภาพบ้านเมืองและความเป็นอยู่ของราษฎรอย่างแท้จริง ประการสำคัญคือในพุทธศักราช ๒๓๗๖ ทรงพบ “ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑” ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ที่เมืองสุโขทัยเก่า โปรดให้นำมาไว้ที่วัดสมอราย พร้อมกับพระแท่นมณีคศิลาบาตร และศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๔ เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ได้โปรดให้ย้ายไปไว้วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ด้วยพระปรีชาสามารถด้านอักษรศาสตร์ ประกอบกับทรงสนพระราชหฤทัยด้านประวัติศาสตร์ จึงทรงอ่านจารึกทั้ง ๒ หลักได้เป็นการวางรากฐานและแนวทางให้กับการศึกษาอักษรโบราณ รวมทั้งการศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีในยุคต่อ ๆ มา พระองค์ทรงได้รับประกาศนียบัตรเมื่อพุทธศักราช ๒๓๙๘ จากราชสมาคมโบราณคดีเหนือในกรุงโคเปนเฮเกน

ประเทศเดนมาร์ก ถวายพระเกียรติยศว่าทรงเป็นกษัตริย์ในเอเชียที่ทรงรอบรู้ในอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ อีกทั้งยังถือว่าพระองค์เป็นสมาชิกผู้ร่วมก่อตั้งราชสมาคมดังกล่าวด้วย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดี และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ได้กราบบังคมทูลอัญเชิญขึ้นครองราชย์ จึงทรงลาผนวช เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ เมื่อวันที่ ๓ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๙๓ และมีพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๓๙๔ ทรงสถาปนาเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ สมเด็จพระอนุชาธิราช ผู้ทรงรอบรู้ด้านการต่างประเทศ การทหาร และการเดินเรือขึ้นเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรงพระอิสริยยศเสมอพระเจ้าแผ่นดินอีกพระองค์หนึ่งตลอดรัชสมัยของพระองค์ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจต่าง ๆ และทรงสนพระราชหฤทัยใฝ่ศึกษาวิทยาการของประเทศตะวันตก

พระราชพิธีบรมราชาภิเษก

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชกาลนี้ปรากฏว่าได้มีการถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ก่อนพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ซึ่งประกอบขึ้นในวันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๔ การพระราชพิธีเริ่มตั้งแต่โหรมีชื่อคำนวณพระฤกษ์ ตั้งบายศรีแก้วบายศรีเงิน บายศรีทอง ในวันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีกุน ตรัสก ขุนสารประเสริฐจาริกพระนามลงในแผ่นพระสุพรรณบัฏ กว้าง ๗ นิ้ว ยาว ๑๔ นิ้ว พระมหาราชครูจุมเจิม และประดิษฐานในที่อันควรที่ได้เคยทำมาตามราชประเพณีตั้งรัชกาลก่อน จากนั้นก็ประกอบกรสมโภชเวียนเทียนพระสุพรรณบัฏ ซึ่งกล่าวได้ว่าในรัชกาลที่ ๔ นี้ทรงแก้พระบรมโอรสาธิราชที่จาริกพระสุพรรณบัฏด้วย เพราะทั้งรัชกาลที่ ๑ รัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ มีพระนามขึ้นต้นว่า “สมเด็จพระบรมราชาธิราชรามธิบดี” และมีสร้อยพระนามเหมือนกันทั้ง ๓ รัชกาล จึงโปรดให้ประกาศสั่งให้เรียกพระนามอดีตรัชกาลตามนามพระพุทธรูปที่รัชกาลที่ ๓ ทรงพระราชอุทิศรัชกาลที่ ๑ ให้เรียกว่า แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๒ ให้เรียกว่า แผ่นดินพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๓ ให้เรียกว่า แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเรียกแผ่นดินของพระองค์ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เครื่องราชูปโภคที่เพิ่มขึ้น ได้แก่ ฉลองพระองค์ ๓๒ ชิ้น พระภูษา ๗ สี ขวดใส่น้ำศิระ ขวดแก้วใส่น้ำ ๒ ขวด พระสุพรรณภาชน์ใหญ่ พระสุพรรณภาชน์น้อย พระเต้าราชาวดี

พระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาและพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในจัดดอกไม้ธูปเทียนเข้าไปถวายตัวตามราชประเพณี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้จัดของพระราชทานแจกผู้มีความดีความชอบมากน้อยกว่าพันคน

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นผ้าลายพระหัตถ์เมื่อครั้งทรงผนวช พบที่พระปิ่นหย่า ซึ่งเป็นตำหนักที่ประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร

การเสด็จเสียบพระนคร

ในรัชกาลที่ ๔ ปรากฏว่าเมื่อสิ้นสุดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้วได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดการเสด็จเสียบพระนครขึ้นเป็นพระราชพิธีสืบเนื่องตามราชประเพณี แต่ในคราวนี้โปรดเกล้าฯ ให้จัดทั้งกระบวนพยุหยาตราสถลมารค และกระบวนพยุหยาตราชลมารค

พระราชดำรัสเตือนสติก่อนสิ้น กิจใจทุกผู้ทุกนาม...

ในวาระสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพ ทรงมีพระราชดำรัสบางตอน ความว่า...

“วันนี้เป็นวันพระจันทร์เต็มดวง นักปราชญ์ทั้งหลายก็ถึงความดับเป็นอันมากในวันเพ็ญดังนี้ ควรพระชนมายุจะหมดจะดับในวันนี้เป็นแน่แท้...”

“ความตายไม่เป็นของมหัศจรรย์ดอก ย่อมเหมือนกับทุกรูปทุกนาม และผิดกันที่ตายก่อนตายหลังแต่ต้องตายเหมือนกันทั้งสิ้น ก็บัดนี้กาลมาถึงฉันเข้าแล้ว ฉันจึงได้อำลาท่าน...”

แล้วทรงเจริญพระกรรมฐานสมาธิภาวนาจนสวรรคต ณ พระที่นั่งอภินิหารนิเวศน์ ในพระบรมมหาราชวัง

พระราชดำรัสสำคัญ

สมเด็จพระมหาสถาปนเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงนิพนธ์เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ตอนหนึ่งว่า

“กำลังภายนอกนี้เป็นเหตุเปลี่ยนแปลงความเป็นไปของราชอาณาจักรนี้ สงครามที่เคยมีกับพม่าบ้าง ญวนบ้าง ก็เป็นอันสงบลงไป พลรบพาหนะนาวาศาสตราวุธยุทธภัณฑ์อันเป็นกำลังทำศึกก็เป็นของล่วงสมัยความเข้าใจในอุบายดำเนินราชการรักษาบ้านเมืองตามที่เคยก็กลับเป็นเมื่อยล้าเมื่อรวบกล่าวก็เท่ากับแปลงอาณาจักรใหม่ พระองค์เสด็จเถลิงราชไศวรย์เหมาะแก่เวลา รวากับชาติของพระราชอาณาจักรบันดาลให้เป็นไป...”

พระนิพนธ์นี้ น่าจับใจมาก ทรงเน้นให้เห็นถึงอิทธิพลของอารยธรรมตะวันตกที่ป่าหลังไหลเข้ามาสู่ราชอาณาจักรไทย และถ้าไม่ระมัดระวังให้ดี แม้เพียงน้อยเดียว ชาติไทยทั้งชาติก็จะถูกอารยธรรม

เหล่านั้นท่วมทับจนถึงแก่ความตายได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การยึดครองบ้านเมืองชาวตะวันออก ด้วยการอ้างว่าจะนำอารยธรรมอันเจริญมาให้ ดังนั้น พระราชนิพนธ์อันใหญ่ยิ่งประการแรกของพระจอมเกล้าฯ ก็คือการรักษาเอกราชของชาติ ซึ่งต้องทรงทำทุกวิถีทาง นอกจากทางการทูตดังกล่าวมาแล้ว ปัญหาเฉพาะหน้าในขณะนั้น ก็คือ การรักษาเอกภาพ (Unity) ของชาติ ไว้ให้เหนียวแน่นที่สุดเท่าที่จะทำได้

ในขณะที่มหาประเทศตะวันตกพยายามแผ่อำนาจเข้ามาทางเอเชียด้วยนโยบาย Colonial agrandisement นั้น เหตุด้วยพระปรีชาของพระจอมเกล้าฯ จึงทรงนำสยามรัฐนาวาผ่านพินมรสุมร้ายมาได้โดยสวัสดิภาพ แม้จะต้องยอมเสียผลประโยชน์บางประการ เช่น เสียสละประเทศเขมร ซึ่งเป็นประเทศราชของไทยให้แก่ชาติอื่น เพื่อแลกกับเอกราชของชาติไทยไว้ก็ตาม

กอไฟไม่ล้มเมื่อ ลมมา
 ไม้ใหญ่ไม่ทอนพา- ยุร้าย
 ขวนขวายป่วยเบี่ยงหา หนสบ ไว้เทอญ
 ผ่อนหนักเป็นเบาย้าย แยกเยื้อง เนื่องนัย
 เข้มทึคคิดทั่วแล้ว ฤาไหน พระเอย
 บ่กริ่งทิ้งเก่าไกล ใหม่กล้า
 คบฝรั่งดั่งมิตรใน ขณะเมื่อ
 ฝรั่งโลกโอบมือคว่ำ ไชว่แคว้น แสนชัย

สามกรุง

และใน “กระแสพระราชดำรัสในการที่ทรง แจกพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์” ก็ได้ทรงยืนยันว่า แม้พระราชทรัพย์อันเป็นของแผ่นดิน ก็มีได้ทรง แสวงหาเป็นผลประโยชน์ส่วนพระองค์เลย

“พระราชทรัพย์ ของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งอยู่ในที่ใดก็ดี ในพระคลังก็ดี ข้าพเจ้า ไม่รับประทานเลย เมื่อหายหกตกหล่นไปเสียบ้าง ด้วยเหตุต่าง ๆ ไม่เต็มตามบัญชี ข้าพเจ้าจะรับใช้... ถ้าท่านผู้ใดสงสัยว่าข้าพเจ้าจะยกออกไปข้างไหน คือพระสงฆ์ก็ดี ขุนนางก็ดี ก็ขอให้เชิญมาตรวจ เอาเถิด...”

ในเรื่องเงินส่วนพระมหากษัตริย์นั้น แม้สมบัติ ใน ๑๒ ท้องพระคลังจะเป็นของพระมหากษัตริย์ ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจเด็ดขาดที่จะใช้จ่ายใช้สอย อย่างไม่ได้ แต่พระจอมเกล้าฯ ก็ทรงแยกเป็น สัดส่วน เป็นเงินแผ่นดิน เงินส่วนพระองค์ มี เอกสารฉบับหนึ่งเป็น “ร่างประกาศพระราชทาน พระโอรสธิดาพระปิ่นเกล้าฯ” ซึ่งแจ้งความยุ่งยาก เรื่องการแบ่งส่นการเงินระหว่างวังหลวงกับวังหน้า เอกสารฉบับนี้ร่างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ และยังมีข้อความค้างอยู่ แต่กระนั้นก็เป็นเอกสารที่มีค่า ทางประวัติศาสตร์เป็นอย่างยิ่ง ดั่งมีข้อความตอนหนึ่ง ดังนี้

“ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า

เจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว ท่านผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง ยอมให้ข้าพเจ้าเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ได้เข้ามาอาศัย อยู่ในคลังศุภรัต ก่อนราชาภิเษกเดือนครึ่ง เจ้าภาชี นายอาการต่าง ๆ เอาเงินมาเพิ่มเติมให้รายละเอียดน้อย ประมาณ ๑๖๐ ชั่ง ก็ครั้งนั้นก็เพราะจัดแจง การแผ่นดินและให้ช่างโน้นช่างนี้ต่าง ๆ ในเวลาว่าง ยังไม่ได้ราชาภิเษก ข้าพเจ้าไม่ให้ใช้เงินคลัง เพราะ ยังไม่ได้เป็นเจ้าแผ่นดิน จะใช้เงินคลังในการของตัว ไม่ควร เงิน ๑๖๐ ชั่งเศษนั้นหมดแต่ก่อนราชาภิเษก เมื่อราชาภิเษกแล้ว เงินเหลืออยู่ ๑๐๐ บาท ข้าพเจ้า จึงได้มาร้องแก่กรมหลวงวงศาธิราชสนิทว่า ข้าพเจ้า เป็นเจ้าชีวิตมีเงินชั่งเดียวเหมือนชานอกกว่าเจ้า ชีวิตจะมีเงินถึงชั่ง กรมหลวงวงศาธิราชจึงปรึกษา เสนาบดี บังคับให้ชาวคลังยกเงินคลังให้ข้าพเจ้าไว้ ใช้สอยครั้งหนึ่ง ๑๐๐ ชั่ง แล้วเพิ่มให้อีก ๑๐๐ ชั่ง ด้วยตัดลินกันว่า เมื่อเวลาว่างเจ้าแผ่นดินที่ราชาภิเษก แล้วนั้น ข้าพเจ้าได้ออกเงินของข้าพเจ้าไปในราชการ ต่าง ๆ มาก ข้าพเจ้าก็เอาเงิน ๒๐๐ ชั่งนั้นทำทุน หากำไร ต่อมาได้ซื้อสินค้าฝากเรือไปขายและให้มี ผู้คุ้มมเอาดอกเบี้ย ภายหลังมีผู้เกื้อหนุนแต่ช่างโน้น ช่างนี้ก็ ก็ค่อยมีทรัพย์เจริญมา เพราะตั้งแต่ ราชาภิเษกแล้ว การใช้จ่ายทั้งปวงในเงินงวดเงินคลัง ตามธรรมเนียมเดิมทุกอย่าง ไม่ต้องชักเงินทุนเรือน ออกใช้”

“เมื่อข้าพเจ้าเป็นเจ้าแผ่นดินอยู่นี้ ข้าพเจ้า ไว้ตัวเป็นผู้รักษาแผ่นดินไม่ได้สำคัญเงินทอง พระคลังเก่าของใหม่ข้างหน้าว่าเป็นทรัพย์สิน ของตัว เงินที่มีในจำนวนของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเก็บไว้ ข้าพเจ้าก็ไม่ได้เอาไปข้าง ไหน รวบรวมไว้สำหรับแผ่นดินตามเดิมทั้งเงินทั้งทอง ได้จ่ายไปแต่เงินรายหมื่นชั่ง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้เขียนหนังสือขอทำพระอาราม ที่ค้าง จึงได้จ่ายไปในการพระอารามที่ค้างมาแต่ แผ่นดินนั้นหมดไปบ้าง ก็และการจ่ายต่าง ๆ ตามเคย อย่างแต่ก่อน ก็ดูอย่างตามแบบบัญชีเก่าแล้วจ่าย

ไปทุกช่องทุกประตู ก็การจ่ายซึ่งเป็นการใหม่ ๆ คือ ยกไปเป็นเบี้ยหวัดเงินเดือนในพระบรมราชวงศ์ดี เพิ่มเบี้ยหวัดเงินเดือนเจ้าต่างกรมไม่มีกรมก็ดีจ่าย หัตถทหารชั้นก็ดี ทำเรือรบเรือกลไฟก็ดี ทำการ พระราชวังและพระนครก็ดี ข้าพเจ้าได้ปรึกษาเจ้านาย ผู้ใหญ่และท่านเสนาบดี เห็นพร้อมกันตั้งลงเป็นตำรา แล้วจึงได้ใช้จ่ายไป ที่ยังไม่ได้ปรึกษาก็ใช้ไปตามแบบ เก่าจนทุกวันนี้”

“ก็เงินที่ได้้นอกจากจำนวนขึ้นท้องพระคลัง ตามตราตั้งเจ้าภาชีนายอากร และเงินส่วยหัวเมือง และตัวเลขไพร่หลวงส่วยตามเคยสำหรับแผ่นดิน หรือบรรณาการแต่หัวเมืองขึ้นแก่แผ่นดิน เงิน ทั้งปวงนี้ก็ใช้ในรวมเบี้ยหวัดอย่างหนึ่ง จ่ายข้าราชการ ต่าง ๆ ตามตำราเก่าและตำราใหม่อย่างหนึ่ง เป็น

เงินสิ้นไปปีหนึ่ง ๆ สองหมื่นชั่งไปไม่ต่ำลงมา ก็แต่ เพราะข้าพเจ้าอุตส่าห์เลือกสรรหาตามกำลัง ด้วยไว้ตัว เหมือนอย่างไม่ได้เป็นเจ้าของดิน ก็มีเงินขึ้นด้วยค้าขาย ได้กำไรบ้าง ท่านข้างโน้นข้างนี้มีคุณูปการช่วยหาให้ บ้าง ให้ชาวต่างประเทศก็ยืมได้ดอกเบี้ยบ้าง มีขึ้น จึงจับจ่ายให้เป็นคุณแก่บุตรภรรยา ข้าพเจ้านอกจาก เบี้ยหวัดและเงินเดือนซึ่งพระเจ้าลูกเธอและจอม ข้างในได้รับพระราชทานมา เบี้ยหวัดและเงินเดือน ที่แจกแก่บุตรภรรยาข้าพเจ้าและพี่เลี้ยง นางนมของ บุตรข้าพเจ้า ที่เอาเงินคลังไปนั้นก็แต่ตามตำราเก่า ตาม อย่างก่อนเจ้านายในพระบรมมหาราชวังได้ไปเท่าใด ก็ให้ไปเท่านั้น ตามใหญ่ตามน้อย”

ในการแต่งตั้งข้าราชการ ทรงเลือกสรรคนดี มีศีลธรรมเข้าดำรงตำแหน่งแล้ว ยังได้ทรงคำนึงถึง หลักรัฐประศาสนศาสตร์ในข้อ Put the right man in the right job ดังพระราชหัตถเลขาถึง พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ วันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๑๑ ค่ำ พ.ศ. ๒๔๐๖ ความ ตอนหนึ่งว่า

“ก็ถ้าท่านไม่ได้ทรงใช้สอยหรือใช้สอยแต่น้อยในการที่เขาชำนาญ ความฉลาดอาจหาญของพวกนั้นก็จะเป็นอันนิ่งอยู่ไม่เป็นคุณแก่แผ่นดินทั่วไป แลไม่เป็นประโยชน์แก่ตัวเขาบ้าง...” ♦

